

Recepce povídky *Štědrý večer v sirotčinci* žáky druhého stupně základní školy

Reception of the Story *Christmas Eve at the Orphanage*
by Lower-Secondary School Students

MILAN MAŠAT

Univerzita Palackého v Olomouci
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8602-3059>
E-mail: milan.masat@upol.cz

Abstract: In this paper, we present the results of a probing research investigation, the focus of which was to determine the degree of interpretation of the short story *Christmas Eve in the Orphanage* by Jaroslav Hašek. The research was conducted in the form of a questionnaire survey among twenty-six ninth grade students of lower-secondary school. The questionnaire contained eight open-ended questions. 1) *The story is called Christmas Eve in the Orphanage. What do you think the story will be about?* 2) *The author of the story is Jaroslav Hašek. What do you know about this Czech writer?* 3) *What or who is the orphanage?* 4) *When do you think the story takes place?* 5) *Who is the catechist?* 6) *Do you think the story is funny? Why?* 7) *What consequences befell Pazourek when he did not eat or drink flour in the pantry, but ate prunes and drank milk?* 8) *Write in one sentence what the story is about.* It can be concluded that the results of the research fulfilled our expectations, namely the relatively high level of uninterestingness (and therefore low level of active

interpretation) of the given story by the respondents, despite its comicality. On the positive side, the research participants were in most cases able to find information in the text.

Abstract: V příspěvku představujeme výsledky sondážního výzkumného šetření, v jehož centru se nalézalo zjištění míry interpretace povídky „*Štědrý večer v sirotčinci*“ od Jaroslava Haška. Výzkum proběhl ve formě dotazníkového šetření mezi dvaceti šesti žáky devátého ročníku základní školy. Dotazník obsahoval celkem osm otevřených otázek: 1) *Povídka se jmenuje Štědrý večer v sirotčinci. O čem podle tebe příběh bude?* 2) *Autorem povídky je Jaroslav Hašek. Co o tomto českém spisovateli víš?* 3) *Co nebo kdo je sirotek?* 4) *Kdy se podle tebe příběh odehrává?* 5) *Kdo je katecheta?* 6) *Je podle tebe povídka vtipná? Proč?* 7) *Jaké následky postihly Pazourka, když v komoře nejedl ani nepil mouku, ale jedl sušené švestky a pil mléko?* 8) *Napiš jednou větou, o čem příběh je.* Lze konstatovat, že výsledky výzkumu naplnily naše očekávání, totiž poměrně vysokou míru nezajímavosti (a tudíž nízkou míru aktivní interpretace) dané povídky respondenty, a to i přes její komičnost. Pozitivní je, že účastníci výzkumu byli ve většině případů schopni vyhledat informace v textu.

Keywords: Jaroslav Hašek, Christmas Eve at the Orphanage, lower-secondary school, interpretation, research investigation

Klíčová slova: Jaroslav Hašek, Štědrý večer v sirotčinci, druhý stupeň základní školy, interpretace, výzkumné šetření

1. Úvod

Příspěvek představuje výsledky sondážního výzkumu, v jehož centru se nalézalo zjištění míry recepce povídky Jaroslava Haška *Štědrý večer v sirotčinci*. Pro realizaci uvedeného výzkumu jsme vedeni snahou zjistit, do jaké míry je zmíněná povídka aktuální pro současné dětské a dospívající čtenáře. Rovněž jsme se snažili zjistit, jaké interpretační hloubky daného narativu jsou respondenti prezentovaného výzkumu schopni dosáhnout. Některé otázky uvedené v dotazníku byly postulovány v intencích poznatků současné oborové didaktiky literární výchovy (například dotaz *Povídka se jmenuje Štědrý večer v sirotčinci. O čem podle tebe příběh bude?* uvedené před samotnou ukázkou.

Příběh se odehrává v sirotčinci na Hod boží. Do děje čtenáři vstupují v situaci, v níž sirotek Pazourek, zavřený v komoře, objeví pytle se sušenými švestkami. Paralelně autor recipientům předkládá situaci, jež se odehrála na Štědrý den: sirotci od pana katechety a dalších pánů obdrží vánoční dárek v podobě šátku na krk. Jeden ze sirotků, Nehova, si vyslouží lítost od návštěvy v sirotčinci, když se tato dozví, že žádné rodiče neměl. V této situaci vykřikne Kalous parchante. Hašek v tomto místě rozvíjí poměrně paradoxní situaci: do svátečních kulis vyzařujících klid, pohodu a mír vsunuje hanlivé slovo, které ale v kontextu místa, kde se situace odehrává, je adekvátní (tehdejší mluvou).

Sirotci, kteří se účastní návštěvy spojenou s předáváním zmíněného daru, rozehrávají komické jazykové situace.

Váša Metzner povídal, že tomu vytáhlému pánovi, kterému říkají excelence, je cítit z úst. [...] Pivora se sázel o půl cigarety, že to není pravda (Hašek, 2019, s. 332–333).

Vážná situaci, v rámci které si návštěvníci uvědomují neblahou situaci sirotků, je neustále narušována různými vylomeninami sirotků.

Potom pan ředitel počal rozkládati rukama a říkal, že je bůh milosrdný a nedá těm červíčkům zahynouti. Koulel přitom zuřivě očima po Wintrovi, ježto vyplazoval jazyk na pána, který posmrkával (Hašek, 2019, s. 333).

Komická situace pokračuje při příchodu sdružení do místnosti, kde se nachází „vánoční stromek, na němž hořely svíčky a nahoře vznášel se anděl, kterému někdo namaloval uhlem vousy, aby vypadal jako pan ředitel“ (Hašek, 2019, s. 333).

Hašek pro komické vyznění příběhu využívá i komparaci mezi Ježíškem a příběhem, který se k němu váže, s osudem obyvatel sirotčince.

Černá paní plakala ještě víc a ředitel na pokračoval a mluvil o dobytčatech ve chlévě a díval se přitom významně na sirotky (Hašek, 2019, s. 334).

Komična je dosahováno i situačně:

Ostatní černě oděni páni zvedali oči ke stropu a hleděli významně na katechetu, který byl ve zřejmých rozpacích, z nichž si pomohl tím, že vytáhl s kapsy modrý

šátek, nasadil jej k tváři a zatroubil tak dopáleně, že Vošťálek, Blüml, Kačer a Gregor myslili, že už to troubí venku starý sluha Vokřál, což mělo být znamením k společnému zapění vánoční koledy, a zavřískli jako jeden muž: Narodil se Kristus Pán... Katecheta sice zvedl ruce, aby bylo ticho, leč ostatní myslili, že chce dávat takt, a spustili unisono (Hašek, 2019, s. 335).

Povídka končí situací, kdy chce pan ředitel Pazourka odvést do komory, čímž se ocitáme v situaci na začátku vyprávění. Narativ končí komickou pointou:

Ať si laskavý čtenář představí komoru, v ní Pazourka, pytle mouky, pytle sušených švestek a na zemi hrnec mléka. [...] A tak se snad lze i domyslet to, že dva pytle mouky v té komoře nebyly vůbec k potřebě a že z té komory po půlnoční, když Pazourka z ní ředitel pouštěl, docela to nevonělo jako z komory (Hašek, 2019, s. 335)

Jak jsme se pokusili dokázat i výběrem citátů z příslušné povídky, jejím hlavním rysem je komično. Toho Hašek dosahuje jednak v jazykové rovině kompozice, ale i v situačně, přičemž předpokládá aktivní přístup čtenáře, tj. doplnění bílých míst, tedy ne zcela vyřčeného. Uvedené se projevuje zejména v závěru povídky, kdy je dané podtrženo ještě oslovením čtenářů, což podle našeho názoru zvýší pozornost recipientů.

Dalším stěžejním rysem analyzované povídky jsou protiklady. Lze si všimnout sváteční atmosféry, která se vyjádřena zejména prostorem a jeho vybavením (například vánoční strom), ale i v narušení každodennosti (početná návštěva dospělých). Tyto kulisy jsou „narušovány“ rozjařilými výrostky, kteří – vzhledem k svému věku – nevnímají Vánoce především v jejich transcendentální rovině, ale těší se na dárek a na večeri. Tato jejich očekávání jsou narušována dlouhými modlitbami katechetovými a tím, že jsou postaveni do situace, kdy se musí aktivně podílet na vytváření nálady podle očekávání dospělých. Jejich vzpoura probíhá právě v narušování onoho očekávání (i čtenářského), což v kontrastu s očekávanou atmosférou Vánoc funguje jako stěžejní prvek komična.

Danou povídku jsme pro realizaci výzkumné sondy vybrali z několika důvodů:

- a) dětské postavy vyskytující se v povídce mají věkově blízko k respondentům, což mohlo podle našeho předpokladu zvýšit zájem respondentů o četbu ukázky;
- b) atmosféra Vánoc, kterou mají podle našeho přesvědčení respondenti spojenou s něčím výjimečným, svátečním neobvyklým v komparaci s tím, že tato jejich očekávání Hašek určitým způsobem narušuje;
- c) komično, které je založeno situačně i jazykově.

2. Metodologie výzkumu

Sondážní výzkum proběhl v jarních měsících školního roku 2022/2023 na úplné základní škole v Olomouckém kraji. Vzhledem ke korespondenci ukázky (autora) se *Školním vzdělávacím plánem* se výzkumu zúčastnili žáci devátých ročníků. Druhým prvkem, který vedl k rozhodnutí realizovat sondážní výzkum v posledním ročníku povinného školního vzdělávání byla školní a mimoškolní situace žáků těchto tříd: tito již věděli, zda (a na jakou) střední školu byli přijati, tudíž jejich motivace k výuce na základní škole byla minimální. V této situaci učitelský sbor hledal různé aktivity, které by žáky zabavily a v rámci kterých by mohli rozvíjet své kompetence.

Výzkum proběhl ve formě dotazníku, který sestával z dvou otázek před čtením ukázky a z šesti otázek, na které respondenti odpovídali po přečtení ukázky. Všechny otázky byly otevřené. Pro zachování anonymity dotazníků žáci vyplňovali pouze svůj gender (dívka x chlapec), a to pro případ, že by při vyhodnocení dotazníků byly nalezeny významné rozdíly v odpovědích na některé otázky mezi chlapci a dívkami. Výzkum proběhl v rámci jedné vyučovací hodiny (45 minut): domníváme se, že délka ukázky i výzkumné nástroje byla tomuto časovému úseku a vzhledem k věku žáků adekvátní. Přítomno bylo celkem dvacet šest žáků, učitel českého jazyka a literatury a výzkumník. Role výzkumníka při samotném výzkumu byla spíše formální: žákům představil výzkum a poučil je o využití jeho výsledků. Sporadické dotazy žáků zodpovídal přítomný učitel. Výzkumu se zúčastnili pouze

žáci, jejichž zákonní zástupci dali písemný souhlas s účastí jejich dítěte ve výzkumu.

2.1. Otázky z dotazníku a jejich zdůvodnění

2.1.1. Otázky před čtením

Povídka se jmenuje Štědrý večer v sirotčinci. O čem podle tebe příběh bude?

Tento dotaz byl uveden v intencích poznatků současné oborové didaktiky literatury, konkrétně se jedná o předvídaní na základě názvu. Žáci by při svých odpovědích měli vycházet jednat z významu názvu, ale také mohou propojovat vyznění názvu nebo jeho částí se svými dosavadními čtenářskými nebo životními zkušenostmi. Tato otázka má navíc potenciál žáky motivovat k přečtení příslušného narativu, a to i tím, že budou chtít zjistit, zda jejich predikce byla správná.

Autorem povídky je Jaroslav Hašek. Co o tomto českém spisovatelvi víš?

Tento dotaz byl postulován z důvodu korespondence učiva základní školy, v níž výzkum probíhal, s předmětem sondážního šetření. Otázka byla zařazena i kvůli motivaci: byli jsme přesvědčeni, že většina respondentů daného autora zná, a tudíž jim samotná receptce ukázky může být určitým způsobem bližší. Předpokládali jsme, že si respondenti tohoto spisovatele spojí alespoň s vyprávěním o Švejkovi.

2.1.2. Otázky po čtení

Co nebo kdo je sirotek?

Byli jsme přesvědčeni, že současní žáci dané slovo nemusí ve většině případů znát. Odpověď mohli nalézt v ukázce samotné, zkoumali jsme tedy i jejich dovednost vyhledat příslušnou informaci v uměleckém textu.

Kdy se podle tebe příběh odehrává?

Tato otázka směřovala k propojení toho, co žáci vědí před čtením ukázky, tj. informace o Jaroslavu Haškovi nebo z názvu ukázky, jehož

jazyk mohl žáky k přibližnému časovému zařazení příběhu nasměrovat, s tím, co se dozvěděli z textu samotného, a to jak z jeho jazykové vrstvy, tak z děje samotného.

Kdo je katecheta?

Zastávali jsme názor, že žáci toto slovo neznají. Opět byla testována jejich schopnost nalézt příslušnou informaci v beletrickém textu, přičemž odpověď v něm nebyla – na rozdíl od slova „sirotek“ uvedena přímo, ale žáci ji museli z různých indicií vydedukovat.

Je podle tebe povídka vtipná? Proč?

Uvedenou otázku jsme postulovali z našeho přesvědčení, že vystupujícím prvkem z příběhu je vtip, humor, komično (viz výše).

Jaké následky postihly Pazourka, když v komoře nejedl ani nepil mouku, ale jedl sušené švestky a pil mléko?

Jak jsme již zmínili v předchozí části příspěvku, závěr povídky poskytuje prostor k tomu, aby čtenáři doplnili to, co není v textu přímo vyřčené. Zkoumali jsme tedy, do jaké míry žáci propojují své dosaavadní životní (případně i čtenářské) zkušenosti s dějem příběhu.

Napiš jednu větu, o čem příběh je.

Prostřednictvím této otázky jsme zjišťovali, zda jsou žáci schopni excerpovat z přečteného hlavní myšlenku a formulovat ji do vlastního krátkého vyjádření. Vycházeli jsme z předpokladu, že každé beletristické vyprávění obsahuje jednu (případně více) tzv. hlavních (nosných) myšlenek, které spisovatel čtenáři předestírá prostřednictvím děje a jeho kompozice. Objevení nosné myšlenky by mělo být primárním východiskem k interpretaci textů a práce s nimi (didaktická interpretace).

3. Výsledky a diskuse

3.1. Otázky před čtením

Povídka se jmenuje Štědrý večer v sirotčinci. O čem podle tebe příběh bude?

Odpovědi respondentů na tuto otázku lze rozdělit do sedmi skupin:

1. Dva žáci na tuto otázku neodpověděli
2. Jeden žák odpověděl: „O tom, jak prožívají Vánoce děti bez rodiny“.
3. Celkem sedmnáct respondentů odpovědělo v intencích výpovědi „o Štědrém dnu v sirotčinci“.
4. Dva žáci odpověděli „o Štědrém dnu“.
5. Celkem dva žáci svou odpověď více specifikovali: „O chlapci nebo dívce v sirotčinci na Štědrý den“.
6. Jeden žák napsal „o zimě a Vánocích“.
7. Jeden respondent napsal „o sirotcích“.

Jak z výpovědí vyplývá, žáci (zcela správně) vycházeli z názvu povídky, ve většině případů propojili dva jeho aspekty, tj. Štědrý večer a sirotčinec. Pozitivním překvapením je odpověď „O tom, jak prožívají Vánoce děti bez rodiny“: daný respondent propojil význam slova sirotek s pojem „děti bez rodiny“.

Autorem povídky je Jaroslav Hašek. Co o tomto českém spisovateli víš?

Odpovědi na postulovanou otázku jsme rozdělili do pěti skupin.

Tab. 1. Co víš o Jaroslavu Haškovi?

Odpověď	Počet respondentů
Napsal Švejk	12
Nic	7
Český spisovatel	3
Bez odpovědi	2
Prodával psy	2
Celkem	26

Jak z tabulky vyplývá, lze konstatovat, že náš předpoklad se naplnil. Nejvíce respondentů si spisovatele Jaroslava Haška spojuje především s jeho vyprávěním o vojáku Švejkovi. Celkem tři odpovědi „český spisovatel“ podle našeho názoru poukazují na neznalost příslušných respondentů o tomto autorovi, přičemž žáci při svých odpovědích vycházeli ze zadání otázky.

3.2. Otázky po čtení

Co nebo kdo je sirotek?

Odpovědi na tuto otázku jsme pro přehlednost rozdělili do tří skupin:

- 1) Jeden respondent uvedl „bezdomovec“.
- 2) Celkem pět žáků napsalo „Pazourek“.
- 3) Zbylí respondenti, tj. celkem dvacet, odpovědělo „dítě, které nemá rodiče“.

Jak z výpovědí vyplývá, žáci odpověděli v drtivé většině případů správně, pět z nich propojili pojem „sirotek“ pouze s Pazourkem, jednou z postav z příběhu, nicméně neprokázali dovednost generalizovat, respektive odtrhnout tento pojem od příběhu samotného.

Kdy se podle tebe příběh odehrává?

Odpovědi na tuto otázku nás přivedli k zamyšlení se nad jedním z limitů představovaného výzkumu, v tomto případě se jedná o laxně či nejednoznačně formulovanou otázku. Dané se projevilo v poměrně širokém spektru odpovědí respondentů (viz tab. 2).

Tab. 2. Kdy se příběh odehrává?

Odpověď	Počet respondentů
Na Vánoce	12
V 19. století	4
Bez odpovědi	3
V druhé světové válce	2
Ve sklepe	1
Celkem	22

Kdo je katecheta?

Jak jsme již zmínili, vycházeli jsme z předpokladu, že dané slovo žáci v jednadvacátém století neznají. Význam příslušného pojmu měli vydedukovat z vyprávění. Pro přehlednost uvádíme žakovské výpovědi v tab. 3.

Tab. 3. Kdo je katecheta?

Odpověď	Počet respondentů
Ředitel sirotčince	16
Bez odpovědi	5
Někdo spojený s církví	3
Spolužák	2
Celkem	26

Za grafického vyjádření odpovědí respondentů vyplývá, že pouze tři žáci slovo katecheta propojili s „někým spojeným s církví“. Celkem šestnáct odpovědí „ředitel sirotčince“ vyplývá podle našeho názoru z nedůsledného čtení narativu, v němž je uvedeno:

Sedl si na pytel mouky a vzpomínal na průběh celého večera, jak včera přišel na Štědrý den k nim Ježíšek do sirotčince v podobě pana katechety, ředitele sirotčince, dvou nějakých tlustých pánů a jednoho vytáhlého člověka, který stále posmrkával a kterému říkali excelence (Hašek, 2019, s. 332).

Možné vysvětlení této odpovědi žáků shledáváme v propojení „ředitele sirotčince“ s katechetou ve formě přístavku. Na druhou stranu z pokračování příběhu mohli dojít k přesvědčení, že se jedná o dvě osoby.

Je podle tebe povídka vtipná? Proč?

Postulovaný dotaz byl v dotazníku uveden z důvodu našeho přesvědčení, že se jedná o vtipnou povídku, v níž Hašek využívá různé postupy pro dosažení komična. Náš předpoklad se ukázal jako lichý. Drtivá většina respondentů (dvacet jedna) uvedlo, že podle nich povídka vtipná není. Celkem tři žáci uvedli, že povídka humorná je, protože se v ní nalézají „spousta vtipných situací“. Dva účastníci výzkumu tuto otázku vynechali.

Jaké následky postihly Pazourka, když v komoře nejedl ani nepil mouku, ale jedl sušené švestky a pil mléko?

Odpověď na tuto otázku nebyla v textu přímo vyřčena, ale čtenáři by ji měli vydedukovat na základě děje a svých dosavadních zkušeností. Odpovědi pro přehlednost uvádíme v tabulce 4.

Tab. 4. Jaké následky postihly Pazourka, když v komoře nejedl ani nepil mouku, ale jedl sušené švestky a pil mléko?

Odpověď	Počet respondentů
Bez odpovědi	12
Trávicí potíže	11
Trest	2
Ztloustl	1
Celkem	26

Jak z uvedeného vyplývá, zhruba stejný počet respondentů na danou otázku neodpověděl nebo uvedl výpověď v intencích „trávicí potíže“. Na základě daného lze konstatovat, že poměrně velké procento (cca 46 %) účastníků výzkumu správně doplnilo bílé místo v závěru povídky.

Napiš jednou větou, o čem příběh je.

Jak jsme již naznačili, tento typ úkolů patří k náročnějším, a to zejména v rovině nutnosti ovládat na přiměřené úrovni schopnost analýzy a následné syntézy do nového celku (v našem případě věty). Pokud čtenáři v adekvátní míře tuto schopnost ovládají, jedná se mimo jiné o důležitý předpoklad k rozvoji jejich kompetence k dalšímu učení.

Pro přehlednost jsme rozdělili odpovědi do čtyřech oblastí:

- první oblast výpovědí lze shrnout do konstatování „Vánoce v sirotčinci“ (celkem deset);
- druhý okruh odpovědí lze shrnout jako „život v sirotčinci“ (celkem šest);
- třetí oblast je „o Pazourkovi a švestkách“ (celkem pět);
- poslední okruh zahrnuje respondenty, kteří tuto otázku vynechali (celkem pět).

4. Závěr

V příspěvku jsme prezentovali výsledky sondážního výzkumu, v jehož centru se nalézalo zjištění míry interpretace povídky *Štědrý*

večer v sirotčinci od Jaroslava Haška. Výzkum proběhl prostřednictvím dotazníkového šetření, jehož se zúčastnilo celkem dvacet šest žáků devátého ročníku základní školy, která se nalézá v Olomouckém kraji.

Dotazník sestával celkem z osmi otevřených otázek: dvě z nich byly uvedeny před čtením, šest po čtení. Prostřednictvím otázek jsme zjišťovali míru recepce uvedeného uměleckého vyprávění, ale rovněž jsme zkoumali aplikaci čtenářských strategií žáky, zejména usuzování, vyvozování a usouvztažnění.

Souhrnně lze konstatovat, že výzkum naplnil naše očekávání, totiž poměrně vysokou míru nezajímavosti uvedené povídky pro současné žáky, a to i přes humorné situační i jazykové vyznění vybraného narativu. Pozitivum shledáváme ve skutečnosti, že respondenti byli ve většině případů schopni vyhledat požadovanou informaci v textu nebo ve skutečnosti, že zhruba polovina z nich byla schopná vyplnit „bílé místo“ ze závěru příběhu.

Prezentované výzkumné šetření má své limity: za nejvýraznější z nich považujeme malou účast respondentů (celkem dvacet šest): z tohoto důvodu nelze výsledky sondážního průzkumu generalizovat. Další limit shledáváme v postulaci některých otázek: tato situace byla zapříčiněna absencí předvýzkumu.

I přes výše uvedené zastáváme názor, že sondážního výzkumné šetření poskytlo určitý pohled na využitelnost (nejenom) této povídky od Jaroslava Haška v současné edukační praxi. Pro větší výpovědní hodnotu takto orientovaného výzkumu by bylo vhodné tuto sondu doplnit o kvalitativní část, a to například ve formě ohniskových skupin (*focus groups*) se zaměřením na doplnění psaných výpovědí žáků.

Zdroj

HAŠEK, J. (2019). *Můj obchod se psy a jiné povídky*. Praha: Slovart.